

Óhajtjuk, hogy Kőrösinek bő alkalma legyen a kérdés végleges eldöntésére. Ő eddig is igen sok becses munkát végzett a halandósági statistika körül. Budapest halandóságáról írott háromrendbeli munkája, az élettartam és halandóság kiszámításáról tartott, nagy szakavatottságról tanuskodó akadémiai értekezése s a nemzetközi statistika körébe eső munkái (nagyvárosok statistikája) az egész művelt külföldön is elismerést és hírnevet szereztek neki. Kívánatosnak tartjuk, hogy e dolgozata magyar nyelven is világot lásson, s általában, hogy a hazai hivatalos statistika termékei megközelíthetőbbekké tétessenek. Mert, bizony, szégyenletes dolognak tartjuk, hogy a felső tanintézetek közül összesen csak öt részesül azon szerencsében, hogy az orsz. stat. hivatal kiadványait megnyerje. Pedig csak jogakadémiánk 11 van még, s azok mindenikében tanzéke van a statistikának s több mellett a legbecsesebb vidéki könyvtárak. Tudomásunk van arról, hogy egyik legnépesebb jogakadémiánk igazgatósága a múlt évben két ízben terjesztett fel kérvényt a kiadványok megküldése iránt az orsz. stat. hivatalhoz s mai napig még csak elutasító válaszban sem részesülhetett. Azt hisszük, hogy a mi pénzügyi viszonyaink között 150—170 ezer forint évi dotatio kötelezi legalább annyira a hivatalos statistikát, hogy a statistika tanítását 5—6 példány feláldozásával támogassa, még ha felekezeti intézetekről van is szó. Mert nem akarjuk hinni, hogy e szükkeblőség is a jogakadémiák tervszerű kiéheztetésére czélzó rendszabályok közé tartoznék.

Bizonyára közelebb áll a magyar statisztika Debreczen, Eger vagy Eperjeshez, mint a *müncheni* és *drezdai* testvérekhez, vagy épen az *argentínai* köztársasághoz.

Debreczen.

Dr. Baczoni Lajos.

Essays von Wilhelm Wundt. Leipzig. Engelmann. 1885. 386. l. (ára 7 márka).

A lipcsei egyetem nagyhirű tanára, kinek a legjobb német, physiologiai alapokon nyugvó, lélektant köszönjük, élte alkonyán szükségét érezte annak, hogy szerteszt elszórt értekezéseit egy külön kötetben nyujtsa át az utókornak. Nagyobb részük ugyanis egyfelől a

«Deutsche Rundschau», másfelől az «Unsere Zeit» és «Vierteljahrsschrift für wissensch. Philos.» című folyóiratokban jelent meg; *egyét* önálló brochureként adott ki, *egy* pedig székfoglalóját képezte (alapgondolatait tekintve) 1874-ben. A gyűjtemény 14 értekezése közül tehát csak 5 képez egy új csoportot; még pedig ezek jellemzően a philosophia és tudomány viszonyáról, agy és lélekről, Lessing kritikai módszeréről, a nyelv és gondolkodás viszonyáról, s az akarat fejlődéséről szólnak. A tisztelt szerző az egyik csoportban rendszeres állását, módszerét, lélektani alapját (lélek és agy) resumálja, míg a másokban két új, lélektana által kevésbé művelt problémát fejteget.

A 14 értekezést, eltérőleg szerző előszavától, 3 csoportra oszthatjuk. Az elsőben ismeretelméleti s kozmologiai kérdések tárgyalatnak (Philos. u. Wissenschaft; die Theorie der Materie; die Unendlichkeit der Welt); a második a lélektani csoport (Gehirn und Seele; die Aufgaben der experimentellen Psychologie; die Messung psychischer Vorgänge; die Thierpsychologie; Gefühl u. Vorstellung; der Ausdruck der Gemüthsbewegungen; die Sprache und das Denken; die Entwicklung des Willens); a 3-ik csoport inkább hírlapi érdekű, a mennyiben a babonáról a tudományban, a spiritismusról és Lessing viszonyáról a kritikai módszerhez értekeznek.

Ugy látszik, hogy szerző ezen essay-iben popularis alakban igyekezett számot adni a közönség előtt arról, a mi előtte évtizedes munkásságából a legfontosabb eredménynek látszott. S bizonyára nem lehet tagadni, hogy *egy* szellem lengi át az egész sorozatot, melyet néhány értekezés elolvasása után azonnal félpositivismusnak ismerünk fel. Nem a tartalék nélküli abszolút positivizmus ez, hanem a régibb metaphysika által befolyásolt, legfőbb munkáiban azonban tőle megszabadult s mégis nyügei alatt szenvedő szellem félpositivismusa az. Ezen álláspontját azonnal az első értekezésben jelezi (Philosophie u. Wissenschaft). Őszintén csodálkozunk ezen czímen; tehát a philosophia és a tudomány olyan különböző két dolog, hogy azokat egymással ellentétékként szembe állíthatjuk? Azonban itt csak a czím van helytelenül megválasztva; mert Wundt a philosophiát csak a specialis tudományokkal állítja szembe s azt találja, hogy a philosophia mai időben is műveltetik, a mennyiben theologia épp úgy, mint jog, politika és természettudomány foglalkoznak philosophiával. De a specialisták bölcselkedése egyoldalú, minden

történelmi fejlődést magában a bölceletben ignorál s azért dilettans és alaptalan. Ennek okát pedig abban látja Wundt, *hogy a philos. és specialis tudományok közti viszony*, a mint azt ma észleljük, teljesen tarthatatlan. Az egykori mindentudás, milyenül a philos. még Aristotelesnél fellép, mai nap lehetetlen; már az alexandrinismusban kezdődik az egyes tudományok függetlensége a philosophiától s az újabb időben megfordítva az egyes szaktudományok voltak döntő befolyással a bölceletre. Cartes, Leibnitznál a mathesis, az angoloknál a tapasztalati tudományok. Hegel kísérlete, mely a philosophiának aristotelesi universalitását akarta visszahelyezni, nem sikerült s ma azon követelmény előtt állunk, hogy a philosophia, ha tudomány akar lenni, az egyes szaktudományok alapjára köteles ráállani, a melyeknek alap gondolatai közt a philos. van hivatva egységet létrehozni; mi által önkényt ajánlkozik a metaphysika, ethika és aesthetika csoportozata, melyhez a logika, mint a módszerek tudománya fog csatlakozni. A philos. problémák történelmi tárgyalása e mellett kiváló jelentőséggel fog birni, de csak úgy, ha benne lassan a tudományok történelmét birjuk megszerkeszténi.

Ezen czikk mindenestre szép — tárczaczikk — a ki többet keres benne, rosszul jár; mert hogy miképen véli Wundt a philos. ezen tisztjét teljesíthetőnek, az ott jelezve nincsen s így a czikket még programnak sem tekinthetjük. Egy azonban bizonyos, ha Wundt nem is említi névleg, Comte Ágoston positivismusának befolyása. Comte volt az, a ki a gunyolt alexandrinismusban látta a positiv tudomány alapköveit, melyeket ő egy állandó épületté rakott össze. Azon feladat, melyet Wundt a philos. elé tűz ki, hogy kapocs legyen az egyes specialis tudományok közt, logikai nagyságában Comte által lett megvalósítva; s ha Wundt most ugyanazt sürgeti, a nélkül, hogy ezen összefüggés létesítésének módját másképen birná fogalmazni, mint a régi metaphysika alakjában, akkor positivismusa nem teljes, de sőt zavaros s méltán félpositivismusnak mondható. Ezen félzségesség igen világosan fentartotta magát lélektanában, melyben régi (Herbart.-féle) metaphysika s modern physiologia nagy békességben megférnek.

A meg nem állapodottság ezen jellege végig vonul minden czikkén, mihelyest eredmények fogalmazásáról van szó. Kivételnek ebből a lélektani czikke, t. i. a kísérletiek, de nem azok, a melyek elmélődők. Markolható eredményt több czikkben alig ad Wundt;

nem például az érzés és kép viszonyáról, az akaratról, a nyelv és gondolkodás viszonyáról szóló czikkeiben. Eredményt, mely világosan van fogalmazva, csak experimentalis és kritikai czikkei nyújtanak.

A második czikk «*Die Theorie der Materie*» (mely már a «*Deutsche Rundschau*»-ban előbb megjelent volt), az anyag fogalmának igen érdekes történelmét adja vázlatosan. A régi felfogás minőségileg különböző őanyagokat tételezett fel, melyek mint négy elem Aristoteles óta divatosakká lettek: száraz, nedves, meleg és hideg. Ezen négy elem vegyületéből származnak a földi testek és Hippokratés belőle magyarázza az emberi testnek négy alapnedvét. Az alchymia a higanyt, a ként és később a sót is elemekül veszi s a mennyiben ezen alkatrészek vegyületéből különböző hőmérséklet mellett, más anyagokat előállítani iparkodott, a chemiának szülő anyjává lett. Boyle Robert «*chemista scepticus*»-a (1661) mondta ki azon nevezetes elvet, hogy az anyag alkatrészei felett csak a tapasztalat adhat döntő felvilágosítást

Az ó-kori atomistika ezen nézetek mellett alig bírt fölvergődni. Az anyag discret szerkezete mellett inkább azon nézetnek hódoltak, hogy az anyag *folytonos*, s Cartes corpuscularis elméletete csak közök nélküli atomistika. Az anyag összetett volta mellett az első érveket a chemia szolgáltatta az isomerismus és a dimorphismus tünetényeiben. De a physika még e század második és harmadik tizedében is az anyag folytonosságának felvevéséből indult ki (a *contacthypothese*). Ezen feltevés vezette első időben Cauchy-t is, ki azután az egyszerű atomistikát vette alapul s végre a testi és aetheratomok közti különbséggel teljesen kifejtette a fény elméletét.

Ezen túl az igyekezet csak két pontra fordulhatott: 1. a végső elemeket kellett egyformáknak és 2. absolut egyszerűeknek kimutatni. Ezen egyszerű atomistika, melyet a mult században Boscovich («*Theoria philosophiae naturalis*») s a mostaniban Faraday, Weber W. és Fechner hirdetnek, minden tudományban kezd lábra kapni és mind biztosabb alapokra helyezkedik. A physikát a fénytünetények vitték rá. A fénytünetények alapját az éter rezgéseiben már Huygens vélte találhatni, — de döntő bizonyítékot csak az *interferentia* (Young-Fresnel) és a *fénysarkítás* (*Polarisatio*, Maly-Young, Fresnel) tünetényei szolgáltattak mellette. A meleg elmélete még tovább vitte a tant; míg ugyanis még Dalton is az atomok körül melegfluidumot képzelt, s így az anyag *continuitását* bizonyos tekin-

tetben fentartotta, addig a mechanikai hőelmélet kimutatta, hogy a meleg is csak az anyag részecskéinek rezgése, a melynek végbe-
menéséhez az atomok közt üres közöket kell képzelni.

Más uton jutott a chemia azon gondolatra, hogy a végső elemeknek minőségileg egyformáknak kell lenniök. Már 1815 ben Prout arra lett figyelmes, hogy az elemek atomsúlyai a hydrogen atomsúlyának sokszorosai; és ha ezen állítás pontosan igaznak nem is bizonyult, de azon gondolatra mégis vezetett, hogy a hydrogen, ha nem is maga az ősz anyag, minden esetre azon formája, a melybe az legkönnyebben alakul. Ez utóbbit mutatja annak roppant elterjedése a napban és a fehér csillagokban, az előbbit (hogy összetett maga is) a Hydrogen spectrumának négy fényes vonala bizonyítja.

Mind ezek után azonban fennmarad még a vonzó és taszító erők dualismusa. De itt is meg van a törekvés a taszító erők kiküszöbölésére, a mint azt a szerkezeti állapotok elmélete (Krönig és Clausius) mutatja. S ha egyelőre még ezen problema nincs is megfejtve, de annyi bizonyos, hogy megfejtésével az atomistika minden irányban kielégítő elméletet fog képezni, melynek fő tétele: egy forma, osztatlan végső elemek mint erőpontok és azok mozgása.

A harmadik cikk «*A világ végtelenségéről*» szól s itt közöltetik legelőször. A kérdés az: vajjon a világot végtelennek vagy végesnek kell-e tekintenünk? Wundt igen helyesek jegyzi meg, hogy a végtelenség fogalma az egész világ-felfogásnak új formát adott, mikor azt Anaximandros először hozta be a philosophiába.* Ezen végtelenség pedig szerinte négyféle tekintetben vizsgálható: 1. térre, 1. időre, 3. okviszonyra és 4. az anyagi substratumra vonatkozólag. Kant tudvalevőleg azt tanította, hogy e négy kérdésre nézve az emberi ész antinomáknak van alávetve, melyekből csak úgy lehet kimenekülni, hogy a világot csak mint *képzetünket*, nem pedig mint független valóságot tekintjük. Wundt ezen megfejtést helytelenítve azt a tanácsot adja, hogy a végtelenséget ne tekintsük befejezettnek, hanem folyton keletkezőnek (werdende) s akkor a nehézségeket mind kikerüljük. Akkor ugyanis a térben és időben sehol sem

* Mellesleg szabad legyen Wundt azon tévedését helyreigazítani, mintha Anaximandros a világ *térbeli* végtelenségét nem tanította volna. — Aristoteles *Phys. III. 4.* világosan mondja: «A végtelennek nincs kezdete; mert különben határa lenne. Azon kívül nem keletkezett s nem vesz el.» Azt hiszem, Anax. véleménye ebben egészen világosan térre és időre szól.

szabad megállapodnunk, mintha végükre értünk volna s így azok végesek volnának; de nem is szabad a végtelenséget valahol is befejezettnak gondolnunk; sem a határ, sem a végtelenség tehát nem gondolható. Wundt kibuvója azonban ugyanarra nyílik, a me-re Kant utja is. Az olyan végtelenség, mely folyton keletkező, nem más, mint befejezetlenség; ha tehát a befejezhetetlenséget a végtelenség helyébe tesszük, akkor a nehézséget kikerültük, de elvesztettük az obiectiv végtelenséget. Egyébiránt Wundt a térről és időről minduntalan úgy beszél, mintha azok a realitas *mellett* léteznének, dacára annak, hogy a két formának subiectiv voltát is hangoztatja. Ugyanazon befejezetlen gondolatot találjuk itt, mint az anyag fogalmánál; az anyag fogalma, mint atomus, maga sincsen Wundt által tisztába hozva, minél fogva nem csodálkozhatunk, ha az anyag oszthatóságát a tér oszthatóságától el akarja különíteni, holott Kant igen helyesen kapcsolatba hozta volt egymással. Ezen ingadozás a tér és anyag fogalmának meghatározásánál mondatja Wundttal ezen tételt is: «Nur in *einer* Beziehung macht freilich auch der Raum mit jener Regel des unendlichen Fortschrittes, die er unserm Denken auferleget, seine Rechte geltend. Wir werden immer nur sagen können, dass diejenigen Elemente der Materie, bei denen jeweils unsere Untersuchung stehen geblieben ist, die letzten sind, die wir auffinden können; aber wir werden niemals sagen dürfen, dass es die letzten sind, *die es überhaupt gibt*» (84. lap). Nem-e egyszerű bevallása ez annak, hogy valamint a térnél lehet látszólag végtelen oszthatóság, úgy az anyagnál is? nem függnek-e össze ezek után a tér s anyag fogalmai? s nem világos-e ezekből az, hogy a végtelenség helyébe itt is a befejezhetetlenség van csusztatva? Ily módon ezen értekezés sem nyújt végleges és megfogható eredményt, melynél a gondolkodás megállhatna, hanem vissza veti a végén oda, a honnan az elején kiindult.

Az értekezések második csoportját képezik azok, melyek *lélektani kérdésekkel* foglalkoznak. Nem kevesebb, mint 8 tanulmány van ezen tudomány szakra szánva, s ha ezeknek értékét kellene megítélnünk, akkor röviden azt mondhatnók, hogy ezek közül azok, a melyek hypothetikus kérdésekről szólnak, újra nem mentek az ingadozástól, a mi azoknak végeredményét illeti, — míg a kísérleti lélektanról s a pszichometriai kérdésről szóló két tanulmány minden tekintetben világos és kielégítő eredményt képesek feltüntetni.

Az első tanulmány («Gehirn u. Seele» — a «Deutsche Rundschau»-ban jelent meg először) a test és lélek közti kölcsönhatás régi problémáját veszi fel újra. Wundt rövid, de erős vonásokkal adja e problema történelmi fejlődését Descartes dualismusától kezdve, Gall phrenológiáján át, Flourens agyvágási kísérleteig, s Hitzig, Ferrier újabb kutatásainál áll meg. Tudvalevőleg ezen physiologiai kutatások azon eredményre vezetnek, hogy a különböző lelki tevékenységek az agy különböző helyeiben vannak elhelyezve, azaz egy helyesebb megfigyelésre épülő s biztosabb módszerrel keresztül vitt phrenológiát helyeznek kilátásba. Wundt ezen eredményt szintén elismeri, csak az ellen tiltakozik, hogy a képzeteket az agykéreg sejtjeiben lerakodva képzeljük. Szerinte ezek ott nincsenek, hanem helyettük dispositiók, melyek bizonyos képek újra feléledését csak *elősegítik*. A lelki tünemények és ezen physiol. processzusok közt csak párhuzamosság van, de nem oki összefüggés. Ha valakit ezen váratlan fordulat méltán meglepne oly psychologusnál, a ki a lelki tünemények függését az ingerektől matematikailag is megállapítani igyekszik, — úgy még nagyobb lesz ámulása azon tan hallatára, hogy okviszony csak egynemű tényezők közt lehet, de nem test (= mozgás) és lélek (= képezés) között. Méltán kérhetjük ezek után, hogy mi tehát a viszony a test és lélek között? Erre Wundt azzal felel, hogy itt voltaképen viszonyról szólni sem lehet, mert hiszen a lélek, mint a térformának forrása, térben nincs, sem térbeli tulajdonságokkal nem bír. Úgy látszik tehát, hogy ezen értekezés eredménye a kettős könyvelés ajánlása, a mint azt már az 50-es években, ha jól emlékszem, Snell Károly ajánlotta és Vogt Károly meg mások igen alaposan kigunyolták.

Annál nagyobb élvezettel fogja mindenki a rákövetkező tanulmányokat olvasni, melyeknek egyike «*A kísérleti lélektan feladatairól*» szól (Die Aufgaben der experimentellen Psychologie; — megjelent először az «Unsere Zeit»-ban), — míg a másik a kísérleti lélektan főeredményeit *a lelki tünemények mérésére* vonatkozólag közli («Die Messung psychischer Vorgänge» — itt jelenik meg legelőször). Az elsőben nem elég keserűséggel harcol a régi lélektani elmélet ellen, melynek módszerét, az önmegfigyelést, teljesen hasznavehetetlennek állítja, művelőit lenézőleg metaphysikusoknak nevezve. Szerinte az *önmegfigyelés* lehetetlen, ő csak *a belső észrevét* lehetőségét akarja megengedni. Ezen finom distinctio értékét, nézetünk

szerint, kár túlbecsülni; hiszen a megfigyelés mindenkor = észrevét s ha belső önmegfigyelés nem eszközölhető méter és kilogramm szerinti pontosságig, az egyáltalában egy szemernyit sem von le sem lételeiből, sem biztosságából. A Comte Ág. által először felhozott tagadást, melyet sok ellensége a régi iskolának épp úgy, mint Wundt, hangoztatni szeret, — ezt a tagadást egyszerűen megczáfolja a lélektani ismeret ténye, melyet csakis a belső megfigyelés útján lehet átérteni. Nem tagadjuk, hogy a lélektan számára a kísérletek sem lehetetlenek, a mint azokat épp Wundt laboratoriumában művelik; de ezen kísérletek egyfelől egészen formaiak, másfelől ilyen alakban is csak az önmegfigyelésből nyerik értelmüket. Azon követelményt, hogy a lélektan *tényekből*, ne pedig metaphisikai feltevésekből induljon ki, — teljesen aláírjuk. De ez semmi újság, az eddigi lélektan is (legalább vélt) tényeken gondolta alkalmazhatni feltevéseit. S hogy e tények közül csak a legsilányabbakat lehet elérni kísérlet útján, azt Wundt maga is bevallja. Vajjon pedig miként használhatta fel a lélektan a mythologia és a nyelvtudomány adatait, azt Wundt, minden hangos előszeretete daczára, még jelezni sem bírja.

Teljesen otthonosnak találjuk a szerzőt a lelki processusok méréséről szóló cikkben. A találékony methodologus és ügyes experimentator rövid, de határozott vonásokkal rajzolja az olvasó elé a mérések tárgyát, módszerét és főeredményeit s oly tiszta képet nyújt ezekről, a minőt más lélektani művekből nyerni nem lehet. A psychometria tárgyai mai nap 1. a képek és ingerek mennyiségi összefüggése; 2. azon idő, a mely bizonyos lelki tünemény előállásához szükséges. Az elsőt, mint tudjuk, a Weber-féle törvény szabályozza, mely szerint a képek arithmetikai sorban növekednek, míg az ingereknek geometriai sorban kell erősbödniök. A psychologiai idő mérésére nézve pedig kiindulási pontul szolgál a *reactio ideje*, mely egy inger kezdete s a reactio időpontja közt lefolyik s átlag $\frac{1}{3} - \frac{1}{6}$ mp. tesz ki. Ezen időt meg lehet azzal toldani, hogy a reactio csak akkor történjék, a mikor az ingert tisztán megbirjuk bülböztetni. Ezen *megkülönböztetési* időből (*u*) levonva a reactio idejét (*r*) azaz (*u - r*) nyerjük azon időt, mely alatt bizonyos ingereket ($\frac{1}{50} - \frac{1}{20}$ mp.) megkülönböztetünk. A *választásra* szükséges idő ugyan ily módszerrel állapított meg $\frac{1}{50} - \frac{1}{20}$ mp.-re. A *kép-kapcsolás* ideje $\frac{1}{2} - \frac{3}{4}$ mp. közt ingadozik. A *figyelem* egyszerre

5—6 képre fordulhat; ellenben tudatunkban rhythmice csoportosítva egyszerre 16 egyszerű kép foglal helyet, sőt nyolczával csoportosítva 40 kép is. Mindezen s más időmeghatározások a kísérleti lélektan segítségével lettek már mai napig végezve s reményünk van, hogy ezen egyszerű törvények feltalálása után folyton bonyolalmasabb lelki tünetmények is lesznek mérhetőek a kísérleti módszer finomodásával karöltve.

Egymáshoz hasonló az eredmény ingadozóságára s a conceptio zavarosságára nézve a VIII. és a XI. tanulmány. Amaz a *kép és érzet viszonyáról* («Gefühl und Vorstellung»), emez az akarat fejlődéséről szól («Die Entwicklung des Willens»). Amaz a «Viertelj. Schr. f. wiss. Philos.» füzeteiben jelent meg, emez új tanulmány. A tárgy fontossága s ítéletünk tagadó alakja arra kényszerít, hogy velők tüzetesebben foglalkozzunk.

Wundt szerint az érzésnek eddigi felfogása abban áll, hogy egy lélektani abstractiót realiter meglevő tényezőül állít oda. A nézetek ugyanis 1. az, hogy az érzés és akarási a képezés egyik formája (Herbart); 2. az, hogy az érzés az akarási és képezés alapja (Horovicz?); 3. az, hogy érzés és képezés egyértékű s független functiók (Kant). Hozzá lehetne még azon nézetet is venni, mely az akaratból kívánja az érzést megérteni (Schopenhauer, Hartmann, Fortlage); de Wundt az előbbi három egyikéhez látszik sorolni. A mi az ő véleményét illeti, annak veleje az, hogy *«képzet és érzés egy és ugyanazon belső processusnak egyrangú és mellérendelt résztüneteményei»* (203. l.). A belső tapasztalat ugyanis szerinte semmi egyebet nem mutat, mint azt, hogy a kép és érzés egymással összefüggnek, de nem azt, hogy különböző realis tevékenységek. Hogy miként képzeljük magunknak ezt, arról W. határozottan nem szól; de egyik nyilatkozatából következtetjük, hogy az ő véleménye voltaképen végig gondolva a herbarti és kanti véleménybe torkollik. Azon állítás, hogy az érzés nem annyira a jelen képektől, mint inkább a multból fenmaradt emlékezeti képtömegektől függ, azt mutatja, hogy a képeknek egymás közti viszonyára vezeti vissza az érzést, azaz a herbarti alapra. A másik állítás, mely szerint «mindig csak a tudat *eredeti sajátóságául* tekinthető az, hogy belső állapotai által oly módon határozatják, mely ellentétek közt (öröm—fájdalom) lebeg», ezen állítás nem egyéb, mint az érzés rehabilitátója a «tudat eredeti sajátósága» elnevezése alatt.

Mert nem az az érzés sajátsága, hogy a tudat ilyen ellentétekben határoztatik, hanem azt, hogy a tudat ezen ellentétes megszorítását *magáé gyanánt* — érzi. Ez pedig «eredeti sajátsága», mely a képtől különbözik. Wundt polemiája Horwicz ellen (kit nem nevez meg) sok méltánylandó érvet hoz fel H. tana ellen, mely minden lelki állapotot az érzelemből igyekszik magyarázni; de a mások ellen folytatott sikeres polemia saját véleményét igaznak még nem bizonyítja. Azon tétel pedig, hogy érzés, kivánság és akarat csak ugyanazon processusnak különböző formái, ilyen általánosságban megbeszélés tárgyát sem képezheti, mert semmi részletet nem értet meg; habár helyeseljük a kivánság azon jellemzését, hogy az oly kedélymozgalom, mely külső vagy belső akarati tetre törekszik. Ezen fejtegetés által tehát az érzés homályos természete megfejtve nincsen, csak egy új kétes feltevést nyertünk a többi, már inkább részletesen kidolgozott, régi felfogás mellett.

Hogy a kedélymozgalmak az akarat reakciói gyanánt tekintendők, ezt tanítja a «Gefühl und Vorstellung» czimű tanulmány. Az akarat természetéről és fejlődéséről világosabb képet akar nyújtani «*Die Entwicklung des Willens*» czimű új tanulmánya (286–307. l.). E szerint az akarat a kivánságnak és érzésnek forrása; első törekvése a kivánság, ezt megelőzőleg s ezt követőleg érzésről szólunk. Azt hiszem, a szives olvasó észreveszi, hogy az akarat ezen felfogása milyen homályos s mily kevésbé lehet megérteni viszonyát a képpel és érzéssel. Annyit meg tudunk, hogy az akarat soha nem öntudatlan, valamint azt is, hogy az akarat az öntudathoz eredetileg tartozik s nem keletkezik még csak utólagosan az önkénytelen és reflex mozdulatokból, mint azoknak mintegy betetőzője és kormányozója. Minden egyéb részletre nézve a Wundt-féle felfogás telje-en homályos s hasznavehetetlen. Az akarat fejlődéséről adott vázlat nagyon hiányos; többet W. nem ad, mint csak annyit, hogy eredeti alakja az ösztön (melyet «egyértelműleg» [eindeutig] határozott akaratnak nevez), hogy ehhez járul az önkényes választás s hogy ezen nyugszik a beszámíthatóság. A czikk sok olyanról beszél azon kívül, a mi nem tartozik a tárgyra; — a főérdek, az akarat csirája s annak fejlődése kielégítetlen marad s azt hiszem, minden olvasó csalatkozva áll meg a tanulmány végén s várja: mikor kezdődik már a voltaképeni tárgyalás?

A főkérdéseknek ezen meg nem oldott természete, illetve a felfogásnak ezen, hogy ne mondjam, aperçu-szerű jelleme a concret problémáknál is észlelhető hatásában, mennyiben ott is sok tekintetben elmosódott s épen nem szabatos a gondolat. Egy ilyen tárgy pl. «A beszéd és a gondolkodás» (Das Denken u. die Sprache, — új tanulmány). Wundt a nyelvről sokszor értekezik; már logikájában is szereti felhasználni magyarázóul, ha nem is mindig kellő helyen, s újabban is közöl egy essayt a törvény fogalmáról a nyelvtudományban (Phil. Studien. III. köt. 2 füzet 1886). Fejtegetéseinek szintelenségét az alapgondolatok elmosódott természetével lehet megmagyarázni. A most megnevezett cikkben a nyelv eredetének kérdése van fejtegetve. Wundt a *feltalálás és az önkénytelen reflexszerű keletkezés* ellentétes elméleteit egyoldalúságoknak veszi s egy harmadik közvetítő felfogásnak szószólója. Ezen felfogás mellett szól véleménye szerint nemcsak a gyermekek beszédje, hanem a siketnémák közt használatos jelbeszéd is. Az utóbbiból különösen világos, hogy a gestus nem értelmetlen reflex, hanem szándékos megértető mozdulat. Ez által a reflex megszűnt mechanikainak lenni s nyer értelmet, melyet nem szükség utólagosan a gestusba belevinni, hogy a siketnémák egymást megértsék. A nyelv tehát külső akarati tett, valamint a gondolkodás szintén ezt megelőző akarati tett. Teljesen osztjuk azon véleményt, hogy a nyelv egy akarati tett, melynek mintegy homlokára rá van írva az értelme s ezt a siketnémák gestusaiból mindenki láthatja. De kérjük: ezzel meg van-e oldva valóban a nyelv eredete? Mit nyerünk azon abstract kifejezéssel, hogy az akarat hozza létre a nyelvet? Ugy hiszem, a nyelvtudomány ezzel semmire sem mehet, mert egyetlen egy *szónak* az eredetét sem bírja megfejteni. Ezen célznak még ma is sokkal jobban szolgál az interjectionalis és hangutánzó feltevés, melyek szintén közvetlenül érthető mozdulatokból vezetik le a szavak töveit. Azon nagy csoport számára pedig, melyet az ily módon meg nem érthető szótövek képeznek, a Wundt-féle «akarat», mely lélektanilag is homályos conceptio, semmi felvilágosítást nem nyújt. S így ezen értekezésből is, bármennyire érdekesnek és tanulságosnak találtuk elolvasás közben, azon benyomást nyertük, hogy a probléma forduló pontját meg nem közelíti, annál kevésbé képes megfejteni. Nem tudom, túlzott óvatosságnak vagy pedig ellenmondási ösztönzésnek tulajdonítsuk-e Wundt azon szokását, hogy a fennálló elméletek egyikét

sem fogadja el, hanem mindenütt valami correctióval áll elő, mely azonban a régi elméletek egyikét állítja vissza újra jogaiba. Ilyen eljárás észlelhető «Az állat lélektana» (Die Thierpsychologie) című essayben. Mindazt, a mit e tan fejletlenségéről és ingadozó voltáról mond, szívesen elismeri mindenki; maguk az illető megfigyelők sem hizelegnek maguknak azzal, hogy ama disciplinának már is maradandó alapjait lerakták volna. A cikk azonban röviden érinti az ösztön fogalmát (Instinct). Tudjuk, hogy ezen rejtélyes tünetmenyeket némelyek született képzetekből, mások a létért való harcz közben megszerzett ügyességek átöröklődéséből magyarázzák. Az első felfogásnak az az előnye, hogy egy lélektani végfogalomra alapul, mely éppen oly bizonyos értelmű, mint pl. az elemek a chemiában; a másik ezen végfogalom eredetére fordított tudvágy. Wundt erősen támadja az elsőt, mint «mai nap elavult» gondolatot s az utóbbihoz hajlik, mely az átöröklődéssel akar magán segíteni. Azonban a példa (csecsemő szopása) nem felel meg annak, a mit magyarázni akarunk; a szopás és lélekezés egyszerű physiologicum, ellenben a rejtélyes tünetmeny az állati *műösztön*, melyet a léleketvétel semmi módon nem világosít fel. Miért épít a hód évezredek óta egyformán? ez a magyarázandó problema egy concret alakban. Erre a körülmények hatásával felelni annyi, mint egy abstractumot a valóság helyébe állítani. Az állatok *akarataira* pedig recurrálni, mely czélokat állít azok elé, véleményünk szerint annyi, mint egy homályos tünetmenyhez egy még homályosabbat kapcsolni. Mert ha minden akarat öntudatos, mint azt Wundt fentebb hirdette, akkor az állatok műösztönei ép oly öntudatosak, mint az emberi művészeti ösztön, — s akkor hol a határ állati és emberi lélek között?

Az *indulatok kifejezéséről* szóló essay («Der Ausdruck der Gemüthsbewegungen») a physiognomiára és phrenológiára sok csapást mér, — véleményünk szerint itt is igazságtalanul. Mert hiszen azért, hogy Lavater és Gall az igazat el nem találták, eszméjük és törekvésük csak nem érdemli a kigúnyolást? S ha Wundt positiv törvényeket keres az indulatok és kifejezésük közti viszonyra nézve, — nem physiognomiát üz-e maga is, csak hogy más alakban, mint Lavater? A Wundttól elvetett három törvény pedig, melyet Darwin e czélra felállít, oly fundamentalis, hogy magának Wundtnak részletezése sem állhat meg azok nélkül. Avagy nem «czél-szerűen associált megszokás» képezi-e azon elvet, mely szerint a

savanyú íz a száj összehúzódásával kapcsolódik? Nem «az ellentét törvényét» látjuk-e a száj alakulásánál édes íz hatása alatt? S végtére nem igaz-e Darwin 3-dik tétele, hogy bizonyos kifejezések egyszerű mechanikus indításra állanak elő, melyet idegrendszerünk összefüggése az izmokkal ezekben gyakorol? A Darwin-féle három tétel tehát csakugyan feltétele a Wundt további részleteinek, sőt azokban befoglaltatik. E három tétel a következő: 1. hasonló érzelmek és érzékletek egymással kapcsolódnak, pl nehéz súly és fájdalom, mik egyforma kifejezést nyernek a testben (Darwin 1-ső törvénye). 2. Képzeteinket gestusokkal utánozzuk (Darwin 2-dik törvényének corollariuma). 3. Erős affectusok hatnak a mozgató szervekre (Darwin 3-ik törvénye). Ily módon Wundtnak éppen nincs joga Darwin tanát lenézni, mert ő ahhoz semmit sem tett hozzá a magából.

Nem szándékozom a 3-dik csoport tanulmányaival részletesebben foglalkozni, melyek egyfelől socialis tünetekről szólanak, másfelől egy methodikai kérdést fejtegetnek («Lessing u. die kritische Methode»). Ez utóbbihoz számos megjegyzés férne; a másik kettőt azonban «A babonáról a tudományban» («Der Aberglaube in der Wissenschaft») és «Der Spiritismus» (mely külön röpirat gyanánt is megjelent) minden művelt olvasónak szívből lehet ajánlani, mert azon higgadtságról tesznek tanuságot, mely Wundtot, a *természet-tudóst*, jellemzi. Kár, hogy ezen higgadt biztosságot a *philosophusnál* jelen tanulmányaiban nélkülözzük.

Wundt előkelő állását a jelen philosophiai irodalomban nem is ezen tanulmányai alapították meg. Nagy tekintélyének gyökerei a «Grundriss der physiologischen Psychologie» művében keresendők inkább, mint nagyszabású «Logik» című művében, bár ez is fényes biztosságot tesz szerző roppant ismereteiről és gondolkodó erejéről. A ki azonban a philosophiának főbb kérdéseiről gondolkodásra és sok tekintetben ellenkezésre ösztönző újabb iratot akar olvasni, annak ezen stílus tekintetben is figyelemre méltó gyűjteményt, bár eredményeivel a legtöbb kérdésnél megelégedni nem tudunk, a legjobb szívvél ajánlhatjuk.

Budapest.

Böhm Károly.